УДК 372. 882:82/820

ТААЛАЙБЕК КЫЗЫ ТУРДУНИСА
Ж.Баласагын атындагы КУУ, Бишкек

TAALAIBEK KYZY TURDUNISA
J. Balasagyn KNU, Bishkek

«АКЫЛДУУ ДЫЙКАН» ЖОМОГУН V КЛАССТА САХНА-САБАКТЫН ЖАРДАМЫ МЕНЕН ОКУТУУ

Изучение сказки «умный земледелец» с помощью приема урок-сахна в V классе

Studying the fairy tale “the smart farmer” with the help of a lesson-sahna reception in the V class

Макалада V класста «Акылдуу дыйкан» жомогун сахна-сабак ыкмасынын жардамы менен окутуу маселелери каралды. Бул максатта сабактын толук үлгүсү иштелип чыкты, теориялык жана усулдук материалдары колдонууга сунушталды.

Урунттуу сөздөр: жомок, ролдоштуруп окуу, сахна-сабак, мугалимдин киришүү сөзү, макал, учкул сөздөр.

В статье рассмотрены вопросы изучения сказки «Умный земледелец» с помощью приема урок- сахна в V классе. В этих целях разработан полный образец урока, рекомендованы теоретические и методические материалы к применению.

Ключевые слова: сказка, чтение по ролям, урок-сахна, вводные слова учителя, пословица, крылатые слова.

In article questions of studying of the fairy tale "Clever Farmer" by means of reception a lesson-sakhna in the V class are considered. The full sample of a lesson is for this purpose developed, theoretical and methodical materials for application are recommended

Keywords: fairy tale, reading by roles, lesson-sahna, introductory words of the teacher, proverb, winged words.

V класста жомокторду өтүүгө бөлүнгөн жалпы 4 саат убактынын 1 сааты «Акылдуу дыйканды» окутууга берилет. Мында убактынын бир аз бөлүгү жөө жомоктор жайындагы жалпы маселелер менен тааныштырууга жумшалат. Бул сөзсүз керек, мындай иш-чаралар алдын-ала жүргүзүлмөйүн, окуучуларды жаңы материалды кабылдоого даярдоо өз деңгээлинде болбой калышы ыктымал. Ушундайча кириш баяндаманын айтылуусунан улам окуучулардын жөө жомокторго болгон кызыгуулары ойгонот, артат, ал эмес чыгармачылык жанданууларын пайда кылып, өздөрү жомок ойлоп табууга умтулушат. Кириш баяндама мугалимдин жеке ой-максатына, сабакты уюштуруу бөтөнчөлүгүнө карай 5 мүнөттөн 8 мүнөткө чейин созулушу ыктымал.

«Акылдуу дыйкан» жомогу орто мектептин V классында окулуп баштаганына жарым кылымдан ашты. Демек, аны окутуу боюнча иш-тажрыйбалар жетишерлик деген

ишенимдебиз. Жомокту окутууга деп каралган 1 саат-сабак убакыт ичинде ал тууралуу кыскача, так маалымат берип, текстин окуп, талдап үлгүрүү керек. Эң биринчи эле иретте окуу китебиндеги текст менен академиялык чыгарылыштагы текстте орун алган айырмачылыктарга окуучулардын көңүлүн буруу зарыл. Экөөн катар коюп салыштыра келгенде, ырасында эле айрым сюжеттик жана деталдык айырмачылыктар бар экени көзгө урунат. Ошондой эле окуу китебиндеги текст макалдар, учкул сөздөр менен байытылып, стилдик жактан да кайра оңдолгону байкалат.

Академиялык басылмада жомок: «Бир кан эсирип отуруп, өзүнүн жигиттерине: «мага акмак кишини таап келгиле!» деп буйрук берген экен» деп эле кыска башталат. Эки жигит мындай чыгып эле: «Дагы кимди акмак болуп жүрбө? – деп сурап жүрмөк элек, биринчи жолуккан кишини эле алып келе берели. «Хан чакырып жатат!» десек, айласы жогунан барат» деп чечишет. Бир нече кишини көндүрө алышпай, акыры дыйканды хандын алдына алып келишкенде, хан аны сынамакка бир топ суроолорду берет.(1. 255–258)

V класс үчүн хрестоматия-окуу китебинде эселек хан менен тааныштырууга бир беттин жарымы жумшалат. «Акмакты таап келүүгө кеткен жигиттер карагай сүйрөткөн кишиден кийин түз эле дыйканга кез болушат. Дыйканды күчтөп хандын алдына алып келишкенде, хан аны улам бир суроо менен сынап отурбай түз эле кудайдын каякта экенин сурайт. Мунун акыры академиялык басылыштагыдай эле эссиз хандын өлүмү, дыйкандын тактыга отурушу менен бүтөт.(2. 15–19)

Окуу китебине киргизилген текст кыскартууга кириптер болуу менен көп деле уттурган жок го деген пикирдебиз. Ал эми окуулукка киргизилчү материалдарды адаптациялап оңдоо, кыскартуу окуу куралдарын түзүү ишинде небактан колдонулаары ар бир мектеп мугалимине анык белгилүү.

«Акылдуу дыйкан» жомогун ролдоштуруп окутуу иши республиканын мектептеринде тээ далайдан бери эле практикаланып жүрөт. Тилекке каршы, бул иш-чара көпчүлүк учурларда максатына жетпей жүрөт. Себеби, класстагы окуучулардын бирин «сен дыйкандын сөзүн оку, ал эми сен хандыын сөзүн окугун» десе эле, ал өзүнөн-өзү эле окутуу амалынын классикалык үлгүсү болуп калбайт. Мектеп тажрыйбасынан байкалгандай, жогорудагыдай кылып окуганда, өздөрүнө өздөрү ыраазы болбой окуучулары, мугалим өзү да жүдөп бүтөрүн көрүп жүрөбүз. Анчалык эле ролдоштуруп окуу керек экен, кадимки сценалык чыгарманын үлгүсүндөгү сценарийин түзүп, атайын оюн даярдап койгон оң. Андай чакан сценка сабак учурунда, ошондой эле көрсөтмөлүү сабактын жүрүшүндө, же мектеп сахнасы үчүн сабактан тышкаркы убактарда даярдалып коюлушу мүмкүн.

Мектеп сахнасы үчүн «Акылдуу дыйкан» жомогу боюнча сценарийдин үлгүсү төмөндөгүдөй болуп түзүлүшү ыктымал:

Акылдуу дыйкан

(бир актылуу чакан пьеса) Биринчи сүрөт

Хандын ордосу. Хан тактыда отурат. Оозун ачып эстеп, зеригип отургандай. Бийчи кыз музыка астында чыгыш бийин бийлөө менен алек.

Хан (башын көтөрүп). Жигиттер!..

(Музыка акырындап барып токтоп, бийчи кыз кайдадыр жылып чыгып кетет. Кылыч байланган эки жигит чуркап кирет).

1-жигит. 2-жигит (Тизелей калышып). Ляппай, ханым!

Хан. Силер азыр барасыңар да, мага акмакты таап, алып келесиңер. Тез!!..

1-жигит. 2-жигит Ляппай, куп, ханым! (Экөө тең арты менен жылып сыртка бет алышат. Көшөгө жабылат. Эки жигит ээрчишип, сахнанын бир тарабынан көрүнүшөт). 1-жигит. Мына, эми бизди мээнет анык чырмабадыбы! Акмакты эми кайдан таптык?

Аны таппай барсак, башыбыз алынат…

2-жигит. Ой, сен да бир жеткен келесоо көрүнөсүң! Ким деп, киши тандап отурмак белек. Биринчи эле жолуккан кишини «сен акмак экенсиң!» деп жетелеп барабыз да. Хан чакырып жатат десек, барбай турган эрки барбы?

1-жигит. Эй, чын эле. Ушинтпесек тим эле куруй турганбыз. Кеттик эмесе.

2-жигит. Кеттик. (Экөө ээрчишип чыгып кетишет. Пауза. Көшөгө ачылып, жонуна карагай артып сүйрөп келаткан киши көрүнөт. Ал чыккан тараптан ылдамдай басып хандын жигиттери келет).

1-жигит. Эй, токто, сөз бар!

Карагай сүйрөткөн киши (Кылчайып карап хандын жигиттерин көргөндө, жүрөгү шуу дей түшүп). Ой, эмне сөз? Шашып аттым эле…

1-жигит. Карагайыңды таштап, ханга жүргүн, сени хан чакырып жатат.

Карагай сүйрөткөн киши (көзүн алактатып). Токтоңуздар, карагайымды үйүмө жеткирип коюп, анан барайын. Хан мени эмне жумуштап чакырды экен?

2-жигит. Сен да бир кызык киши экенсиң. Эмнеге чакыргандыгы жөнүндө сенин ишиң эмне? Хан: «акмакты таап кел!» деген. Жүр дегенде, жүрбөйсүңбү?!

Карагай сүйрөткөн киши. Жок, жигиттер, карагайды атайын тоодон мээнет кылып алып келе жатып, жолго таштап баса бергендей, мен акмак эмесмин (Кетет).

1-жигит. Кетип калды ээ. Эми эмне кылдык?..

2-жигит. Ар бирине эле иштин жөнүн айтып отурганда болбойт экен, эми кезиккен эле кишини зордоп алып кетели… (Ээрчишип сыртка бет алышат).

Экинчи сүрөт

Берекеси төгүлгөн айдоо талаасы. Анын четинде кетменин көтөрүп дыйкан жүрөт.

Сахнанын экинчи жак четинен хандын жигиттери көрүнөт.

1-жигит. Ой!.. Дыйкан жүрөбү?.. Жүр эми, ошого баралы.

2-жигит. Ооба, баралы. Кеттик (Жигиттер дыйкандын жанына жетип барышат).

1-жигит. Ой, дыйкан, жүр ханга!

Дыйкан. Минтип эмгек кайнап турган мезгилде эмнеге барам?

1-жигит. Көп сүйлөбөй, жүр дегенде жүргүн! Хан акмакты таап кел деген. Сен акмак экенсиң!

Дыйкан (ачуусу келип). Силер үчүн акмакты сээп койгон киши жок. Көзүмө көрүнбөй жоголгула!

2-жигит (үнүн бийик чыгарып). Андай болсо, сен бизге акмакты таап бергин! (Белги берип, экөө эки жагынан дыйкандын колун толгой кармашат.)

Дыйкан (жаны кейигенинен бетин тырыштырып). Мени коё бергиле. Күн ысып бара жатат. Жер катып кете электе жумушумду бүтүп алайын.

1-жигит . Жок, болбойт. Же өзүң ханга жүргүн, же бизге акмактын ким экенин айтып бергин. Баарыңар эле акмак эмеспиз дейсиңер, киминер акмак экениңерди биз кайдан билебиз. (Жигиттер дыйкандын колдорун толгоп, дале коё беришпеди).

Дыйкан (кыйналганынан жаны кейип). Макул эмесе, акмакты айтып берейин. Коё бергиле. (Жигиттер колун бошоткон болушат).

1-жигит. Бол эми, тез айткын!

2-жигит. Тез! Тез!..

Дыйкан. Коё турчу. Алгач колду бошот! (Колун бошотушат. Ооруган билектерин, муундарын ушалай бир аз ойлонуп туруп) Акмакты таап кел деген хандын өзү акмак, же акмакты издеп жүргөн экөөң акмаксың. Мындан артык акмакты дүйнө жүзүнөн таппайсыңар.

2-жигит (ачуусу мурдунун учуна чыгып). Сен ханга сөз тийгиздиң, барып айтабыз!

1-жигит (муштумун таптап барып токтойт). Эмне?!.. Бул бизди акмак деп жатабы?!.. Шашпа, азыр ханга барып айтпасак!..

Дыйкан (чыйралып). Бир айткандан миң айткын! Деги ушуну ханга угуза айтсаңар экен!..

1-жигит. Шашпа! Угузганда да кандай угузат экенбиз. Биз эми эле кайра келебиз!

(Кетишет. Дыйкан ойлонуп туруп калат. Көшөгө жабылат).

Үчүнчү сүрөт

Хандын ордосу. Хан тактысында отурат. Бийчи кыз желпүүр менен ханды желдетип жанында. Сырттан баягы эки жигит кирет.

1-жигит. 2-жигит (таазим эте тизелей калышып). Алдаяр ханым!..

Хан (каары келип). И-йи… Сүйлөгүлө.

1-жигит (бүжүрөп). Ханым, жан соога. Бир дыйканды акмак деп алып келели дедик эле, ал кайра сизди «ханың өзү акмак!» деп сөктү. Ошо турган ордунда чаап салалы деп, кайра сизден бир ооз жооп алалы дедик.

Хан (жаны кашайып). Ошенттиби?..

2-жигит (а дагы бүжүрөп). Ооба, ханым! Ошентти…

Хан (каарданып). Ошол дыйкандын колу-бутун байлап, мага алып келгиле!

1-жигит. 2-жигит. Куп болот, ханым! (Кетенчиктеп чыгып кетишет. Пауза. Көшөгө жабылат. Көшөгө кайра ачылганда, жигиттер дыйкандын колдорун артына толгоп хандын үстүнө алып киришет. Хан жалгыз. Тактыдан түшүп, ары-бери басып турган болот.).

1-жигит. 2-жигит. Мына, ханым!.. (Дыйканды хандын алдына чөгөлөтүшөт. Хан колун шилтеди эле, жигиттер жылып чыгып кетишет).

Хан (кекетип). Менин акмак экенимди билген экенсиң. Билгич болсоң, кудай кайсы жерде турат, айтчы!

Дыйкан (көзүнө тике карап). Ханым, мен ушул кебетем менен ханга акыл үйрөтүп, кудайдын кайсы жерде турганын айтсам, кусур уруп кетет. Сиз менин кийимимди кийип, кечирим сураган болуп, тизелеп туруңуз. Мен сиздин кийимиңизди кийип, тагыңызга отуруп, хан болуп туруп айтайын. Болбосо, ушул кейпим менен кантип айтам?..

Хан. Макул, сен айткандай болсун, аны да көрөлү. (Хан кийимин чечип берди да, үстүнө дыйкандын эски, жупуну кийимин кийип, айыптуу киши кебетеленип, тизелеп отурду. Дыйкан хандын кийимин кийип, тагынан орун алды.) Кана эми, айтпайсыңбы?

Дыйкан. Азыр... (Көзүнөн чаарын чыгарып, каардуу хан кебетесине келип) Жигиттер!

(Баягы эки жигит жүгүрүп кирип, кылычтарын кындан сууруй, таазим кылышат).

1-жигит. 2-жигит. Алдаяр ханым!..

Дыйкан (каардуу үнү менен). Ушул убакка чейин акмакты таппай кайда жүрөсүңөр?!

Мындан артык да акмак болчу беле! Сыртка чыгарып, акмактын башын алгыла!

Хан (оозунан сөзү түшүп). Эмне-е?!.. Алдамчы!!..

Дыйкан (каарданып). Жигиттер!!..

1-жигит. 2-жигит. Ляппай, ханым!..

Дыйкан (купкуу болуп, оозунан келмеси түшкөн ханды карай колун шилтейт).

Чалгыла!

(Көпкөн жигиттер башка сөздү уксунбу, чырылдап, өкүргөнүнө карабай, ханды сыртка сүйрөп чыгышат. Сырттан хандын өлүм алдындагы үнү угулуп, тып басылат. Пауза. Бир аздан жигиттер кирип келишип, кылычтарын сууруй, жаңы ханга таазим кылышат.).

Дыйкан. Ыраазымын. Эмесе, аянтка элди чогулткула. Сөз бар.

1-жигит. 2-жигит. Куп болот, ханым! (Жүгүрүп чыгып кетишет).

Дыйкан. (оюнду көрүп отурган элди карап). Хе-хе. «Ойлобой сүйлөгөн оорубай өлөт» деген ушу. Хандык да кылып көрөлү… (Дыйкан тээ алыстагы ак мөңгүлүү тоолорду карап ойлуу туруп калат).

Көшөгө

Бул чакан инсценировка 15–20 мүнөт ичинде ойнолуп бүтөт. Муну кадимки сабактын составдык бөлүгү катары пайдаланса да болот. Андай учурда оюн парталардын алдындагы бош аянтчага коюла берет. Мындай саамалык аракет окуучуларды жандандыруунун жаңы формасы катары сабактын эффективдүүлүгүнө оң таасирин тийгизбей койбойт. Ырас, минтип материалы толук иштелип, сунушталып жаткан соң, мындай сабакты уюштуруу, инсценировканы мектеп шартында коюу анчалык деле кыйын эмес, сабактын бул үлгүсү мектептердеги ар бир адабият мугалими үчүн практикалык жактан алгылыктуу.

Пайдаланылган булактардын тизмеси

1. Кыргыз эл жомоктору. – Ф.: Кыргызстан, 1978.

2. Артыкбаев К., Исаков Б. Биздин адабият. V класс үчүн хрестоматия-окуу китеби. – Б.: Кыргызстан, 1998.

Рецензенттер: Байсабаев Б.А. - педагогика илиминин. кандидаты, Ж.Баласагын атындагы КУУнун профессору

Кенжешев К.Д. - педагогика илиминин кандидаты, К.Карасаев атындагы БГУнун профессору